

שיעור יז

איזהו ערבה ואיזהו צפצפה

(סוכה לג ע"ב – לד ע"א)

פתיחה

- א. צפצפה – מין ערבה או מין אחר דומה לערבה
  - ב. זיהוי ארבעת המינים – מסורת מימות משה רבנו או סימנים שבדברי תנאים ואמוראים
  - ג. ערבי נחל וערבי בעל, מדבר והרים
  - ד. ענפי הערבה אינם ענפי האקליפטוס
- סיכום

פתיחה

המשניות הראשונות של הפרק השלישי עוסקות בדיניהם של כל מין מארבעת המינים ובסדר הבא: לולב, הדס, ערבה, אתרוג. מה פסול ומה כשר. יש מכנה משותף לכל המינים כמו: גזול, יבש, של אשרה ושל עיר הנדחת שהם פסולים, ויש דינים ייחודיים לכל מין (לג ע"ב רש"י ד"ה בעל). בנוגע לערבה יש אמירה מיוחדת במשנה שאין במינים אחרים. במשנה נאמר: "והצפצפה פסולה". הצפצפה היא צמח הדומה לערבה שהיה מקום לחשוב שגם הוא יכול להיחשב כערבה למצווה, ובמשנה נאמר שהוא פסול. במינים האחרים – לולב, הדס, אתרוג, לא נמצא במשניות מין נוסף הדומה להם. אמנם הגמרא דנה באפשרויות כאלו. נעייין בסוגיה זו ובהשלכות הקשורות לזיהוי הערבה ועצים נוספים.

א. צפצפה – מין ערבה או מין אחר דומה לערבה

במשנה (לג ע"ב) העוסקת בדיני ערבה נאמר: "והצפצפה – פסולה". רש"י (ד"ה צפצפה) כתב: "מין ערבה, ועלה שלה עגול כדאמרין לקמן, ופסיל לה מקרא". במקום נוסף (קידושין מה ע"א) כתב רש"י (ד"ה תותי ציפי) גם כן: "תחת אילני צפצפה שהוא מין ערבה". רש"י בסוגייתנו ציין שהעלה של הצפצפה עגול, וכך למד מן הברייתא שבגמרא (לד ע"א) בה נזכרו ההבדלים בין ערבה לבין צפצפה:

תנו רבנן: אי זהו ערבה ואיזהו צפצפה?

ערבה - קנה שלה אדום, ועלה שלה משוך, ופיה חלק.
צפצפה - קנה שלה לבן, ועלה שלה עגול, ופיה דומה למגל.

על ברייתא זו הקשתה הגמרא מברייתא אחרת (תוספתא ב, ז) שם נאמר שערבה שדומה למגל שפגימותיו נוטות כולן לאחד מן הצדדים, כשרה, אך ערבה הדומה למסר שפגימותיו הולכות לפנים ואינן נוטות לצד - פסולה. מכאן שערבה שדומה למגל כשרה, ועל כן לא ייתכן שזהו אחד מסימני הצפצפה!?

על כך השיב אב"י שבברייתא מדובר ב"חילפא גילא" [תרגום מילולי: ערבה מגל], שהוא אחד ממיני הערבה, ורק ערבה זו לבדה פיה דומה למגל, אבל סתם ערבה פיה חלק. מסקנת אב"י היא שאותה ערבה ששמה "חילפא גילא" כשרה.
עוד אמר רב חסדא שמאז חורבן בית המקדש, יש שיבוש בשמות:

חלפתא - ערבתיא. ערבתיא - חלפתא. מאי נפקא מינה? ללולב.

בנוסח שבגמרא (שבת לו ע"א) כתוב בעברית, אם כי בסדר הפוך:

ערבה - צפצפה, צפצפה - ערבה. למאי נפקא מינה? ללולב.

חלפתא [צפצפה] נשתנה שמה לערבתיא, וערבתיא [ערבה רגילה] נשתנה שמה לחלפתא [צפצפה]. הנפקא מינה בשינוי זה הוא למצוות לולב. אותו מין שקוראים לו כיום ערבה פסול למצוות לולב, ואותו מין שקוראים לו חלפתא, כשר למצוות לולב. רש"י (ד"ה חלפתא - ערבתיא) כתב שיש להבחין בין "חילפא גילא" שהיא ערבה כשרה, לבין "חילפא" שהיא הצפצפה, שהיא פסולה.
עוד קודם לכן, בתחילת הסוגיה (לג ע"ב) כשהגמרא שאלה מה כוונת הפסוק "ערבי נחל" הזכיר רש"י שוב את הצפצפה שהיא פסולה.

תנו רבנן: "ערבי נחל" - הגדילין על הנחל. דבר אחר: "ערבי נחל" - שעלה שלה משוך כנחל. תניא אידך: "ערבי נחל", אין לי אלא ערבי נחל, של בעל ושל הרים מניין? תלמוד לומר "ערבי נחל" מכל מקום.

רש"י (ד"ה משוך) כתב שעלה הערבה משוך כנחל לעומת צפצפה שהעלה שלה עגול. ועוד כתב רש"י (ד"ה ושל הרים) שערבה הגדלה בהרים כשרה אך צפצפה שגדלה בהרים פסולה. בשלב זה בסוגיה, הגמרא כלל לא הזכירה ולא דנה בצפצפה ובכל זאת רש"י הדגיש שצפצפה לא מתאימה להגדרות אלו.

אכן בהמשך הגמרא (שם לד ע"א) נזכרה ברייתא נוספת בה נאמר שמקום הגידול של הצפצפה הוא בהרים:

תנו רבנן: "ערבי נחל" - הגדילות על הנחל, פרט לצפצפה הגדילה בין ההרים.

אמר רבי זירא: מאי קראה? "קח על מים רבים, צפצפה שמו" (יחזקאל יז, ה).¹

הרש"ש (שם) פירש: "פירוש שאין דרכה [=של הצפצפה] ליגדל על מים, ועל זה אמר "מאי קראה? 'קח על מים רבים' דמשמע דהיא אינה גדילה על מים רבים. ורש"י פי' בענין אחר". אכן רש"י (ד"ה מאי קראה) פירש: "מאי קראה - דצפצפה לגריעותא, ולא מינא דערבה היא, דנרבייה מ'ערבי' מכל מקום". במשנה כתב רש"י שצפצפה היא מין ערבה ואילו כאן הוא כתב שהיא לא מין ערבה אך כאמור כוונתו שהיא לא מין ערבה כדי להיכלל בדרשת הפסוק "ערבי" מכל מקום". נראה שרש"י והרש"ש פירשו את שאלת הגמרא באופן שונה, אך התשובה היא אחת: צפצפה גדלה בהרים, וגם מהפסוק ניתן ללמוד כך.

סיכום ביניים ע"פ רש"י:

[א] הערבה הגדלה סמוך לנחל, היא הערבה למצווה, והערבה הגדלה בשדה בעל או בהרים היא ערבה כשרה (לג ע"ב ד"ה ערבי נחל).²

[ב] צפצפה היא גם מין של ערבה (סוכה לג ע"ב ד"ה צפצפה; קידושין מה ע"א רש"י ד"ה תותי; יחזקאל יז, ה ברש"י). אך הקנה שלה לבן, העלה שלה עגול, ופיה דומה למגל, ועל כן היא פסולה מהתורה לארבעת המינים (סוכה לג ע"ב ד"ה משוך, וד"ה ושל הרים; שבת לו ע"א רש"י ד"ה צפצפה).

הרמב"ם (הלכות לולב ז, ג-ד) כתב כך:

ג. ערבי נחל האמורות בתורה אינן כל דבר הגדל על הנחל. אלא מין ידוע הוא הנקרא ערבי נחל. עלה שלו משוך כנחל, ופיו חלק, וקנה שלו אדום, וזה הוא הנקרא ערבה. ...

ד. ויש מין אחר דומה לערבה, אלא שעלה שלו עגול, ופיו דומה למסר, וקנה שלו אינו אדום, וזה הוא הנקרא צפצפה והיא פסולה.

1 רש"י (יחזקאל שם) כתב: "צפצפה - מין אילן ערבה שענפיו מרובים".

2 דבר דומה בגמ' (סוטה מה ע"ב) בה נאמר במשנה בנוגע לעריפת עגלה בנחל איתן שזו המצווה, אך גם כשמורידים העגלה לנחל שאינו איתן, כשר "דלא כתיב ביה עיכובא, ולא נאמר אלא למצוה" (רש"י ד"ה ואע"פ שאינו איתן). ניתן לסייע לדברי רש"י בעניין ערבה, מדברים שכתב הראי"ה קוק (טוב ראי - סוכה ב ע"א) בהקשר אחר. לפיו, במקום בו כתוב דברים ברורים בתורה יש עדיפות לקיים את לשון הפסוקים, אף שאפשר לקיים את המצווה באופן אחר. ראה בשיעור כט: הברכה "לישב בסוכה", ליר הע' 13.

ויש שם מין ערבה שאין פי העלה שלה חלק ואינו כמסר אלא יש בו תלמים קטנים עד מאד כמו פי מגל קטן, וזה כשר. וכל הדברים האלו מפי השמועה ממשה רבינו נתפרשו.

ראשונים נוספים כתבו שהצפצפה היא מין אחר. הראב"ד (שו"ת הראב"ד סי' ז) כתב: "ואין צריך לומר הפסולין שאינן מינם, כגון הדס שוטה וצפצפה, שאין יוצא בהם לעולם". גם הרב שמעון בן צמח (שו"ת התשב"ץ, ב, סי' רנב) כתב: "הדס שוטה אינו כהדס גמור, וכיון שאינו גמור, הרי הוא כצפצפה שהוא מין אחר". הדס שוטה אינו מין של הדס, וצפצפה אינה מין של ערבה. הנצי"ב (מרומי שדה, לד ע"א) כתב שאין מחלוקת בין רש"י והרמב"ם, ושניהם סבורים שהצפצפה היא מין ממיני הערבה:

פי' רש"י ז"ל צפצפה מין ערבה, וכן כתב הרמב"ם (בפ"ז מהל' לולב ה"ד). והכרח לפרש כך. דאי אינו מין ערבה, לא היה נצרך התנא לומר שהיא פסולה, כמו שלא שנינו דמין שאינו אתרוג או הדס פסול. אלא הוא כן ערבה, ותניא בכרייתא סימני ערבה וסימני צפצפה.

על דברי הנצי"ב יש להקשות שהרי הרמב"ם כתב במפורש שהצפצפה היא "מין אחר דומה לערבה" וכן גם הראב"ד והתשב"ץ.³ נראה שלפי רש"י הצפצפה היא מין של ערבה, אך היא סוג או זן אחר שלא מתאים בסימניו, ולכן היא פסולה. לפי הרמב"ם צפצפה היא אמנם דומה לערבה, אך היא מין אחר. ואף שצפצפה היא מין אחר, היה צורך לציין במשנה שצפצפה פסולה בשל הדמיון הרב שיש בין צפצפה לערבה, ובכרייתא הוסבר אילו הבדלים משמעותיים יש בין צפצפה לערבה. אך בשונה מדברי הנצי"ב, רש"י והרמב"ם חלקו בהגדרה. לפי רש"י צפצפה היא מין של ערבה, ולפי הרמב"ם איננה מין של ערבה.

3 הרב יעקב בצלאל ז'ולטי ("בדיני הדס וערבה", משנת יעבץ, או"ח, סי' סט, א) כתב שלפי הרמב"ם (הל' לולב ז, ג) הדס שוטה הוא מין אחר, ואילו בנוגע לצפצפה כתב הרמב"ם (שם ד) שהצפצפה "היא ערבה שהרי היא דומה לערבה, אלא שהיא ערבה פסולה". בנוגע לצפצפה כתב הרמב"ם באופן ברור שצפצפה היא "מין אחר" שאמנם דומה לערבה. ואילו בנוגע להדס שוטה כתב הרמב"ם (שם ג): "אם היו שני העלין כשזה כנגד זה והעלה השלישי למעלה מהן אין זה עבות אבל נקרא הדס שוטה". הרמב"ם לא כתב שהוא מין אחר. הדס שוטה אכן פסול כי אינו עבות, אבל הוא לא מין אחר.

ב. זיהוי ארבעת המינים – מסורת מימות משה רבנו או סימנים שבדברי תנאים ואמוראים

מדוע היה חשוב לרמב"ם לציין שהצפצפה היא מין אחר? הרמב"ם ענה בקצרה על כך בתחילתה ובסופה של ההלכה. מה שקובע האם הצמח נכלל בשם ערבה – זו המסורת. הסימנים החיצוניים אמנם מסייעים לזהות את המין, אך לא זה מה שקובע. כך כתב הרמב"ם (הל' לולב ז, ג) בנוגע לערבה:

ערבי נחל האמורות בתורה אינן כל דבר הגדל על הנחל. אלא מין ידוע הוא הנקרא ערבי נחל.

"מין ידוע" – בשל המסורת. כך הוא חזר וכתב כשהוא סיים את תיאור כל ארבעת המינים (שם ד):

וכל הדברים האלו מפי השמועה ממה רבינו נתפרשו.

לפי הרמב"ם לכל מין מארבעת המינים יש מסורת איך הוא נראה ומהו המין הכשר. זהו הדבר העיקרי שקובע את כשרותו של הצמח למצווה. באמצעות הסימנים ניתן לברר ולדייק את מה שכתוב בתורה, אבל לא הסימנים קובעים את כשרות המין ואת הגדרתו. כך כתב הרמב"ם (הקדמה לפירוש המשנה, מהד' הר"י שילת, עמ' לח) בהתייחסו לסימני האתרוג וההדס שבחז"ל:

לא מצאנו גם כן מחלוקת במאמר ה' "פרי עץ הדר" (ויקרא כג, מ) עד שאמר אחד כי הוא האתרוג, ואמר אחר: הפריש או הרמון או זולת זה (ע"פ תוספתא סוכה ב, ט; סוכה לא ע"ב). ולא מצאנו גם כן מחלוקת ב"עץ עבות" שהוא ההדס. ... ומה שהוא כיוצא בזה בכל המצוות – אין מחלוקת בו, לפי שהם כולם פירושים מקובלים ממה, ועליהם ועל דומיהם אמרו "כל התורה נאמרו כללותיה ופרטותיה מסיני". ... וכאשר תראם בתלמוד נושאים ונותנים ונחלקים במערכת העיון, ומביאים ראיה על דבר מאלו הפירושים ודומיהם, כאומרם באמרו יתעלה "פרי עץ הדר", ואולי הוא הרמון או הפריש או זולתם?⁴ עד שהביאו עליו ראיה מאמרו "פרי עץ", ואמרו "עץ שטעם עזו ופריו שוין" (שם לב ע"ב).⁵ ואמר אחר: "פרי הדר באילנו משנה לשנה",

4 יש להעיר שבירושלמי (ג, ה) דנה הגמרא אולי הרימון הוא האתרוג, אך אין דיון אולי הפריש הוא האתרוג. בגמרא (לא ע"ב) אמנם נאמר שמי שאין לו אתרוג לא יכול ליטול במקומו פריש.

5 גם במדרש (בראשית רבה פרשה טו סי' ז) נאמר: "צא וראה איזהו אילן שעצו נאכל כפריו? ואין את מוצא אלא אתרוג". הרמב"ן (ברכות לו ע"א; מ ע"א) כתב ש"עצו" הם עלי האתרוג. כך ניתן לתמוך גם מהירושלמי (כלאים ה, ז): "אמר ר' יוסי: הדא אמרה אתרוג, אף על פי שאתה אומר

ואמר אחר: "פרי הדר על כל מים" (שם לה ע"א), אין זה מפני שהדבר מסופק אצלם, עד שהביאו עליו אלו הראיות. אלא ראינו בלא ספק מיהושע עד אלינו⁶ שהאתרוג היה ניטל עם הלולב בכל שנה ואין מחלוקת בזה. ואמנם הם חוקרים אחר ההוראה המצויה בכתוב לזה הפירוש המקובל... וכן הביאם ראייה על ההדס (שם לב ע"ב).⁷

על כך שהמסורת של חכמים היא הקובעת, ניתן ללמוד גם מהאמור במדרש רבה (ויקרא פרשה ל, טו):

"ותרב חכמת שלמה... ויחכם מכל האדם" (מלכים א, ה, י-יא). ישב לו תמיה על ד' מינין הללו...

"פרי עץ הדר" מי יאמר שהוא אתרוג?? כל האילנות עושין פירות הדר??
"כפות תמרים", התורה אמרה טול שתי כפות תמרים להלל בהן, והוא אינו נוטל אלא לולב, לבה של תמרה??
"וענף עץ עבות" מי יאמר שהוא הדס??
..."וערבי נחל" כל האילנות גדלין במים??

"וארבעה לא ידעתים" (משלי ל, יח)... אלו ד' מינין שכל אחד ואחד מישראל הולך ורץ ולוקח לו מהן להלל להקב"ה. והם נראים קטנים בעיני אדם, וגדולים המה לפני הקדוש ברוך הוא. ומי פירש להם לישראל על הד' מינין האלו שהן אתרוג לולב הדס ערבה? חכמים. שנאמר "והמה חכמים מחוכמים" (משלי ל, כד).

הגמרא בבבלי ובירושלמי אימתה את המסורת על שלושה מבין ארבעת המינים, על בסיס הצעות אחרות:

לולב: "אימא חרותא... ואימא אופתא... ואימא כופרא..." (לולב לא ע"א);
הדס: "ואימא זיתא... ואימא דולבא... ואימא הירדוף..." (לב ע"ב); "אין תימר זיתא... אין תימר זרגונה..." (ירושלמי סוכה ג, ב)

עליו 'בורא פרי העץ', את אמר על התמורות (היצנים, העלים והגבעולים) שלו 'בורא מיני דשאים'. פירושים נוספים לאתרוג שטעם העץ כטעם הפרי: כפות תמרים, סוכה לה ע"א; הרב שמשון רפאל הירש, ויקרא כג, מ.

6 הרב משה סופר (חתם סופר, לה ע"א) ציטט את דברי הרמב"ם הללו כך: "הלא ראינו מה שלקח משה רבנו עליו השלום ואחריו יהושע בן נון ושמואל הנביא ודוד המלך עליו השלום ומדור לדור, אלא שמצוה עלינו להראות רמיזותיו בקרא".

7 דברים דומים כתבו הריטב"א, הרשב"א והמאירי, לה ע"א; הרמב"ן ויקרא כג, מ, ועוד.

אתרוג: "ואימא פלפלין... " (לה ע"א); "אין תימר רימונא... אין תימר חרובה" (ירושלמי ג, ה).⁸

אמנם בנוגע ללולב, ההצעות הן בהקשר לעץ הדקל, ואין מדובר על ענפים מעץ אחר. בעוד שבנוגע להדס ואתרוג ההצעות הם פירות או ענפים מעצים אחרים. כאמור לעיל בנוגע לערבה, אין בגמרא הצעה אחרת. הצעה אחרת נשללה כבר במשנה: "והצפצפה פסולה".⁹

הרמב"ם הדגים את המסורת הידועה על אתרוג והדס, ואותו עיקרון נכון גם על שני המינים הנוספים - לולב וערבה.¹⁰ המסורת היא זו שקובעת מה כשר ומה לא כשר. הסימנים החיצוניים רק מסייעים לזהות שזהו המין הכשר או הפסול, אך אין קובעים על פי סימנים. הסימן הוא ביטוי חיצוני למסורת, אך הוא לא הסיבה המכשירה את המין.

אך מהתוספות משמע אחרת. הגמ' (לג ע"א) עסקה בדינו של הדס מצראה שיש לו שבעה עלים והסבירה מדוע הוא כשר:

אמר אביי: שמע מינה, האי אסא מצראה, כשר להושענא.

פשיטא? מהו דתימא: הואיל ואית ליה שם לווי לא מתכשר, קא משמע לן.

ואימא הכי נמי? "עץ עבות" אמר רחמנא, מכל מקום.

לפי אביי, אף שהיה מקום לומר שהדס זה פסול כי יש לו שם לווי - שם נוסף, לא פסלוהו, מפני שענפו "עץ עבות". תוספות (שם ד"ה ואימא הכי) שאלו:

תימה מאי ס"ד למיפסליה משום שם לווי, מידי הדס כתיב בקרא, הא אפי'

הירדוף מכשרינן אי לאו משום דכתיב "דרכיה דרכי נועם" (משלי ג, יז).¹¹

8 גם בנוגע לזיהוי מין המרור, אותו ציוותה התורה לאכול בליל הפסח, נאמר בגמ' (פסחים לט ע"א): "אמר ליה רב רחומי לאביי: ממאי דהאי מרור מין ירק הוא? אימא מרירתא דכופיא?... ואימא הירדוף? ...ואימא הרזיפו?...". אמנם בשונה מארבעת המינים שבהם יש רק מין אחד לכל אחד מארבעת המינים, יש חמישה מינים אותם ניתן לאכול כמרור. "מרורים כתיב... מינין הרבה" (פסחים שם). ראה בספרי: "ירקות שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח", באר יהודה - פסחים, עמ' 178-192; וכן לעיל בשיעור טז: דרכיה דרכי נעם - הירדוף כהדס, ומרור מר.

9 בנוגע לאתרוג נאמר בתוספתא (ב, ט; לא ע"א-ע"ב): "אם אין לו אתרוג, לא יטול עמו לא רמון פריש ולא דבר אחר". ברור שאין הכוונה לזהות את הפירות הללו כ"פרי עץ הדר". כאמור בגמ' (שם), הלכה זו נאמרה כדי שלא יטעו ויחשבו שעדיף ליטול אותם כדי שלא תשכח תורת אתרוג.

10 כך כתב הרב יוסף קאפח (רמב"ם הל' לולב שם, אות ז).

11 בהרחבה בשיעור טז: "דרכיה דרכי נעם" - הירדוף כהדס, ומרור מר.

לפי התוספות משמע שאם ההירדוף לא היה קוצני ורעיל, היה ניתן לזהותו גם כן כהדס.

הראי"ה קוק כתב מספר פעמים שהמסורת היא הקובעת את כשרות ארבעת המינים, ושהסימנים נועדו רק לסייע בזיהוי המין עליו יש מסורת. בזמנו, הוא נאבק כנגד לקיחתו למצווה של אתרוג שהיה מורכב על עץ לימון או עצי הדר אחרים. הוא סייע לאגודות חקלאיות שגידלו עצי אתרוגים לא מורכבים, וכן כתב תשובות ומכתבים בנושא, ואף כתב על כך ספר עיוני הלכתי מעמיק ומקיף: "עץ הדר - משא ומתן של הלכה על דבר יתרון אתרוגי אחינו איכרי ארץ הקדש תוכב"א, ופסולן של המורכבים" (ירושלים תרס"ז). אחד הנימוקים המרכזיים לפסול את האתרוג המורכב הוא (עץ הדר השלם, אות מה, עמ' רטו):

כיון שקבלנו מרבתינו שבאתרוג יוצאים אנו ידי חובת מצוה ולא בשארי מינים, בזה דיה הקבלה לפסול אפילו פרטי מינים אחרים שיש בזה המין עצמו, וכמו שכתב הרמב"ם (בהקדמת פירוש המשנה), דעיקר הענין הוא מה שקבלנו שמצות פרי עץ הדר הוא האתרוג, ולא שסמכנו על הדרשות של הסימנים. אם כן אי אפשר לומר שיש מצוה כי אם בזה שקבלנו דמתקרי אתרוג.

הוא הוכיח זאת (שם אות מו, אותיות רטז-ריז) מדברי הגמ' (לז ע"א) האומרת שיש עשרה מיני ארזים ואחד מהם הוא הדס:

מכל מקום למצוה אינו כשר כי אם ההדס שפרטה תורה סימניו 'ענף עץ עבות' ושקבלנו שהוא הדס שהרי גם בהדס פרכינן דמשמעותא דקרא אפשר לומר על מינים אחרים, כדאמרינן (לב ע"ב) ואימא זיתא.. ואימרא דולבא... ואימא הירדוף. ובודאי כשם שבאתרוג אין עיקר הסמך והדרשות כי אם הקבלה כדהרמב"ם, והרשב"א, כן נמי בהדס. וכמו שבהדס מספקת הקבלה לברר מין אחד ולפסול שאר המינים הכי נמי באתרוג.

הסבר זה תואם לדברי הרמב"ם וראשונים נוספים הסוברים כמותו. במקום אחר (שם אות נג עמ' רמח-רמט) התייחס הראי"ה קוק גם לדברי התוספות:

וכתבו התוס' (לג ע"א) ואימא הכא נמי... ואע"ג שהתוס' הניחו הדבר בתימא מ"מ דברי הש"ס צריכין ישוב. וי"ל כמו שכתב הרמב"ם בפירוש המשנה לזרעים....

גם כאן ציין הראי"ה קוק שרוב הראשונים כתבו כדברי הרמב"ם, אך ייתכן שהתוספות לא הסבירו כך. נראה להסביר שהרמב"ם כתב באופן ברור שהצפצפה היא לא מין של ערבה, כי יש רק מין אחד ידוע ומפורסם שהיא הערבה שציוותה תורה וכך גם בנוגע לשלושת המינים הנוספים. זו המסורת מימות משה רבנו, וזה הדבר הקובע. היה צורך לכתוב במפורש במשנה שצפצפה פסולה כי היא דומה מאוד, ובברייתא נאמרו הסימנים המזהים של צפצפה כדי שלא יטעו בזה.

נראה שרש"י סבר כדברי התוספות ולפיו הסימנים הם שקובעים. לפי רש"י הצפצפה היא מין של ערבה ואם כן מדוע נאמר במשנה שצפצפה פסולה. כאמור לעיל בתחילת הסוגיה כשהגמרא דנה במשמעות הפסוק "ערבי נחל" ולא עסקה כלל בצפצפה, הדגיש רש"י (ד"ה משוך) שצפצפה היא עגולה ולא משוכה כנחל כמו ערבה, וכן (ד"ה של הרים) שערבה הגדלה על הרים כשרה, אך לא כן צפצפה שמקום גידולה העיקרי הוא בהרים וכפי שנזכר בברייתא שהובאה בהמשך הגמרא.

נראה אם כן, שרש"י וכן תוספות סברו שהגמרא דנה בכל האפשרויות הנוספות לזיהוי ארבעת המינים על מנת לשלול אותם, הן בשל אי התאמה לסימנים מהותיים כגון "ענף עץ" חופה או "עבות" בנוגע להדס, או גדל על הרים בנוגע לערבה, או בשל סיבות אחרות כמו "דרכיה דרכי נעם" בנוגע להדס.

ג. ערבי נחל וערבי בעל, מדבר והרים

את ההבדל בין רש"י ותוספות לבין הרמב"ם ניתן לראות גם בנוגע לסוגים אחרים של ערבות. בפסוק נאמר "ערבי נחל". במשנה (לג ע"ב) נאמר שערבה "של בעל כשרה". רש"י (ד"ה ושל בעל, וד"ה בעל) הסביר שמדובר על ערבה שלא גדלה על נחל, והיא מסתפקת במי גשמים. בגמרא נזכר מדרש הלכה (ספרא אמור פרשה יב פרק טז אות ו):

"ערבי נחל". אין לי אלא "ערבי נחל", של בעל ושל הרים, מניין? תלמוד לומר "ערבי נחל", מכל מקום. אבא שאול אומר: "ערבי נחל" שתיים, ערבה ללולב וערבה למקדש.

רש"י (ד"ה ערבי) כתב: "נחלי מים מצוה בזו. ומיהו של בעל כשרה, כדלקמן כדכתב 'ערבי' לשון רבים". נראה שכך גם בנוגע לערבה שגדלה בהרים ששם אין מים.

לפי רש"י יש שני מקומות בהם גדלה ערבה שיש עליה מסורת: [א] ערבה הגדלה סמוך לנחל, והיא הערבה העדיפה. [ב] ערבה שלא גדלה סמוך לנחל, אלא באדמת בעל - שהגידולים בה מסתפקים במי גשמים או שגדלה בהרים. ערבה זו כשרה,

וכאמור במשנתנו: "ושל בעל - כשרה", וכן בתוספתא (ב, ז): "ערבה של בעל ושל הרים - כשירה".

התוספות (לד ע"א ד"ה ורבנן) כתבו שאבא שאול שסבר שהריבוי בפסוק "וערבי" בא לומר שצריך ערבה למקדש על מנת להקיף המזבח, וערבה למצוות לולב, ייתכן והוא חלק על חכמים וסבר שערבה של בעל ושל הרים פסולה, וכן סבר שיש ליטול ערבה אחת כדברי ר' עקיבא, ולא שתי ערבות כדברי ר' ישמעאל (לד ע"ב). אמנם בנוגע למספר הערבות אין הלכה כר' עקיבא, אך בנוגע למקום הגידול, ייתכן שהלכה כמותו, ועל כן: "צריך לזהר שלא ליטול ערבה ללולב, אלא אם כן גדילה על הנחל". התוס' רא"ש (שם) ציין את דברי התוספות הללו, וכתב ע"פ התוס' "ולא ראינו אדם נזהר בזה... וגם למצוה לא ראינו אדם נזהר לצוות להביא לו מגדלות על הנחל". נראה אם כן שלפי רש"י יש העדפה לערבה הגדלה בנחל ש"מצוה בזו, אך גם של בעל והרים כשרה", ואילו לפי התוספות יש להזהר ליטול "ערבה ללולב אלא אם כן גדילה על נחל".

יש לציין שכיום חלק ניכר של עצי הערבות למצווה אינם גדלים ליד נחל טבעי. מגדלים אותם בשטחים חקלאיים. העצים הללו אינם מסתפקים במי גשמים אלא הם מקבלים מים ממערכות השקיה מבוקרות, וכמות הענפים בכל עץ גדולה מאוד. נראה שגם לפי רש"י ותוספות, כוונת הפסוק "ערבי נחל" היא שהערבות גדלות ע"י מקור מים - נחל, נהר, מעיין, באר וכד', וממילא גם במקום שמשקים אותם באופן כזה או אחר, אלו הערבות למצווה. בשונה מערכת בעל ששותה ממימי גשמים בלבד או ערבת הרים שלא ברור ממה היא מתקיימת, שלפי רש"י הן כשרות ולפי תוספות יש להזהר שלא ליטול אותן.

הרמב"ם (פירוש המשנה סוכה ג, ג) כתב אחרת מרש"י ומתוספות:

היה עולה בדעתינו שאין לוקחין ערבה אלא ממקום המים שהרי אמר ה' "וערבי נחל". לפיכך השמיעך כי של בעל כשרה. שזה שאמר יתעלה "ערבי נחל" אינו אלא לסימון המין, יצמח איפה שיצמח.

וגם במשנה תורה כתב הרמב"ם (הל' לולב ז, ג):

ערבי נחל האמורות בתורה אינן כל דבר הגדל על הנחל אלא מין ידוע הוא הנקרא "ערבי נחל". עלה שלו משוך כנחל, ופיו חלק, וקנה שלו אדום, וזה הוא הנקרא ערבה. ורוב מין זה גדל על הנחלים לכך נאמר "ערבי נחל", ואפילו היה גדל במדבר או בהרים כשר.

לפי הרמב"ם שם העץ הוא "ערבי נחל" כי רוב עצי ערבה גדלים ליד נחל, אבל גם ערבה הגדלה במקום אחר, כשרה. השם "ערבי נחל" – סימן ולא סיבה.¹³ נראה להסביר שאותה מחלוקת בנוגע לסיבת הפסול של צפצפה, חזרה גם כאן. לפי הרמב"ם אם מדובר בערבה מהמין הידוע ובעל המסורת הרי היא כשרה, ואין זה משנה היכן הערבה גדלה. לפי רש"י לערבת בעל ולערבת הרים יש אמנם את הסימנים המתאימים אך הן לא גדלות על נחל ולכן מעמדן כ"כשרות". המצווה היא בערבות הגדלות על נחל. הגמרא דרשה מהריבוי במילה "וערבי" שהיא כוללת גם ערבת בעל וגם ערבת הרים, שהן כשרות אף שהן לא גדלות על נחל. אלמלי הלימוד מהפסוק הן היו פסולות. גם לפי התוספות, יש להקפיד וליטול רק מערבות הגדלות על נחל.

ד. ענפי הערבה אינם האקליפטוס

הענפים והעלים של עץ האקליפטוס דומים לענפים של הערבה. הרב פתחיה מנקין (פרדס פתחיה – ויקרא, עמ' מט-נז; ארחות פתחיה, עמ' 47-51) טען שענפי האקליפטוס כשרים כערבה למצוות ארבעת המינים כשהסימנים שלהם דומים לסימני הערבה:

כל מין צמח שיש לו ג' מיני סימנים המקובלים, הרי הוא בכלל ערבי נחל האמורים בתורה... נראה לי בלי שום חשש ופקפוק שהערבה = האקליפטוס היא הערבה המהודרת בכשרותה לצאת בה ידי חובת לקיחת ארבעה מינים.¹⁴

הרב צבי פסח פרנק (שו"ת הר צבי, יו"ד, סי' קפא) נשאל "בדבר עצי הקאליפטוס אם כשרים לערבה":

הנה מלבד מש"כ כת"ר דיש להם ריח חזק מה שאין כן בערבה, וגם אין להם עלים בראשם. זולת זה י"ל על פי מה שכתב הרא"ש בסוכה (ג, יג) וזה

13 הרא"ש (ג, יג) ובתוס' רא"ש (לד ע"א) חלק בהרחבה על רש"י ותוס' וכתב בדומה לרמב"ם. ראה סיכום דעות הראשונים בעניין: בירור הלכה – סוכה, עמ' עו.

14 הרב יהודה עמיחי ("מהי ערבה", אמונת עתיד, 12, עמ' 12-14), ביסס את דברי הרב מנקין, שהיה אביו של חותנו, הרב משה צבי נריה; הרב יחיאל מיכל שטרן (כשרות ארבעת המינים, עמ' קכט-קל), כתב בשם מהרי"ל דיסקין וצ"ל שיש להתיר את ענפי האקליפטוס, אך הוא הן בדבריו ודחה אותם. גם הרב עובדיה יוסף (חזון עובדיה – סוכות עמ' שיז), פסל את האקליפטוס לערבה, וכן גם הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף קצוש"ע או"ח סי' תרמז – דיני ערבה סעיף ד. ראה עוד: הרב טוביה יהודה טביומי (שו"ת ארץ טובה, א, סי' כד), שדן בנוגע לעץ ערבה שחכמי הטבע טענו שהיא אינה מין של ערבה.

לשונו: "ונ"ל לפרש דערבי נחל הגדילות על הנחל, כלומר ממין הגדל על הנחל דהיינו ערבה שרובה גדילה על הנחל. וכן כתב הרמב"ם בפ"ז מהלכות לולב: 'ורוב ממין זה גדל על הנחלים לכך נקרא ערבי נחל', עכ"ל. לפי"ז י"ל דמכיון דעצי הקאליפטוס אין עיקר גידולם על הנחל, ואינם דומים לערבה שעפי" רוב מתיבשים אם אינם בסמוך לנחל. מה שאין כן עצי קאליפטוס אין עיקר גידולם דוקא על הנחל ודאי, אינם בכלל "ערבי נחל" האמור בתורה ופסולים הם לערבה.

בנוגע לריח החזק, אכן אחד המאפיינים של ערבה הוא שאין לה ריח,¹⁵ אם כי ערבה מריחה אינה סיבה לפסול אותה.¹⁶ בנוגע לכך שאין עלים בראשם, זה לא נזכר כסימן מובהק של ערבה, אך בערבה מהמין הידוע והמסורתי, גדלים עלים בראש הענף. על דברי הרב פרנק בנוגע לכך שהאקליפטוס לא גדל על נחל, יש להעיר שארובה לפי הרמב"ם גם ערבה שלא גדלה על נחל כשרה, ואין שום עדיפות או יתרון לערבה שגדלה על נחל, שכן כאמור הביטוי בפסוק 'ערבי נחל', הוא סימן ולא סיבה. נראה שלשיטת הרמב"ם הסיבה לפסול את ענפי האקליפטוס למצווה, היא בשל העובדה שעצי האקליפטוס לא נכללו במסורת של עצי הערבה. עץ האקליפטוס נחשב בספרות הבוטנית כעץ מדברי, אם כי השתמשו בו לייבוש ביצות. הוא הובא לארץ לפני למעלה ממאה שנה לערך ממדבריות אוסטרליה, ולא היה ידוע קודם לכן, וממילא אין כל מסורת לגביו. הרב משה שטרנבוך (שו"ת תשובות והנהגות, ג, סי' קפז) כתב גם כן בנוגע לאקליפטוס:

ומצוי בשוק עלי עץ אקליפטוס שדומה מאד לערבה, ... וכמדומני שהיום מכירים את עץ האקליפטוס שהוא רחב וחזק, והעלים רחבים יותר, ואנו אוסרים להשתמש בו לערבה.

15 כדברי המדרש (ויקרא רבה, פרשת אמור פרשה ל): "וערבי נחל", אילו ישראל. מה ערבה זו אין בה לא טעם ולא ריח כך הן ישראל יש בהן בני אדם שאין בהן לא תורה ולא מעשים טובים".

16 בנוגע לריח בהדס, כתב הרב ישראל ליפשיץ (תפארת ישראל - בועז, חולין פרק ג אות א): "פעם אחד ראיתי בגן מין אילן שעליו שלו גדולים ויפים וקיימי ג' ג' בחד קיני. ועליו חופין רוב עצו. רק שלא הי' לו ריח הדס כלל וכלל. ולכאורה עלה בדעתי להכשירו למצוה. דלמאי ניחש לה. אי משום ריחא דהדס שאין בו, הרי אמרינן [סוכה ל"ב ב] ואימא זיתא, ואימא דולבא, ואימא הרדופני, ומשני הש"ס: בעינן עבות, וענפיו חופין עצו. ושלא יהי' סם המות לבהמה. משמע דאי איכא כל הני, אף ע"ג שעץ הזית וודאי אין עליו מריחין כהדס, ריחא לאו מלתא היא". גם כאן, העובדה שיש לעלים ריח, אינה פוסלת.

ניתן להיעזר בדברי הרב שטרנבוך ולהסביר מדוע האקליפטוס איננו מתאים לערבה גם לשיטת רש"י, מאחר שהסימנים של העץ והעלים לא תואמים לסימני הערבה.

סיכום

לעצי ערבה יש מסורת וסימנים, ויש ערבות כשרות ויש שפסולות. רק במשנה שעסקה בערבה, נזכר מין ממיני הערבה שהוא פסול – הצפצפה. במינים האחרים – לולב, הדס, אתרוג, לא נזכר במשנה מין שהוא פסול.

לפי רש"י ערבה למצווה היא ערבה שיש בה את כל הסימנים ושגדלה על נחל. ערבה זו עדיפה על פני ערבת בעל או ערבה שגדלה בהרים או במדבר שהן אמנם כשרות בשל הלימוד מלשון הריבוי בפסוק "ערבי נחל". לפי רש"י וכן לפי תוספות חכמים הציעו הצעות אחרות לארבעת המינים, ומאחר שלא עמדו בתנאים בסיסים – מהותיים או אחרים, הם נפסלו.

לפי הרמב"ם אין עדיפות לערבה הגדלה סמוך לנחל, וניתן ליטול ערבה הגדלה בכל מקום אפילו במדבר. עץ זה נקרא "ערבי נחל" כי רוב העצים הללו גדלים סמוך לנחל. לדבריו, חכמים הם שקבעו את המסורת לזיהוי ארבעת המינים שנזכרים בפסוק. הסימנים שבדברי תנאים, וכן הבירור בתלמודים שאולי הכוונה למין אחר, נועדו לחדד ולדייק את הזיהוי של המין עליו יש מסורת, אך הקביעה מהו המין הכשר היא ע"פ מסורת של חכמים.

עצים אחרים כגון עץ אקליפטוס, פסולים למצווה, כיוון שאין מסורת לגביהם או מפני שהסימנים לא תואמים.